

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ

THE FORMATION OF SOCIAL-COMMUNICATIVE COMPETENCE OF PRESCHOOLERS WITH GENERAL SPEECH UNDERDEVELOPMENT

Стаття присвячена питанню формуванню соціально-комунікативної компетентності дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. Висвітлено складові комунікативних здібностей (мотиваційний, когнітивний, поведінковий), компоненти комунікативної компетентності (комунікативно-діагностичний, комунікативно-прогностичний, комунікативно-програмувальний, комунікативно-організаційний) та соціально-комунікативної компетентності. Охарактеризовано три області комунікативних здібностей («область бажання», «область знання», «область умінь»). Визначено умови розвитку комунікативної компетентності дошкільників, а саме: соціальна ситуація розвитку; потреба у спілкуванні з дорослими і однолітками; спільна діяльність (провідна ігрова діяльність); навчання (на основі ігрової діяльності). Описано особливості соціально-особистісного розвитку дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. Нами визначено, що на даний момент у психолого-педагогічній науці немає єдиного підходу до розуміння соціально-комунікативної компетентності взагалі та соціально-комунікативної компетентності дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення. Висвітлено авторський підхід до визначення проблеми соціально-комунікативної компетентності дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення. У статті ми розглядаємо соціально-комунікативну компетентність дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення як сукупність знань, умінь та навичок, що забезпечують ефективність перебігу соціально-комунікативних процесів у соціумі враховуючи специфіку перебігу мовленнєвого порушення дітей, що включають вплив на мотиваційну сферу, а також правила регулювання соціально-комунікативної поведінки дошкільника та засобів її корекції. Визначено систему розвитку соціально-комунікативної компетентності дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення.

Ключові слова: соціально-комунікативна компетентність, загальне недорозвинення мовлення, дошкільники з ЗНМ.

As the title implies the article describes the issue of the formation of social-communicative competence of preschoolers with general speech underdevelopment. The components of communicative abilities (motivational, cognitive, behavioral), components of communicative competence (communicative-diagnostic, communicative-prognostic, communicative-programming, communicative-organizational) and social-communicative competence are highlighted. Three areas of communicative abilities are characterized ("area of desire", "area of knowledge", "area of skills"). The conditions for the development of communicative competence of preschoolers are defined, namely: the social situation of development; the need to communicate with adults and peers; joint activity (leading game activity); learning (based on game activity). There are described of social-personal development of preschoolers with general speech underdevelopment. We determined that at the moment in psychological and pedagogical science there is no single approach to understanding social-communicative competence in general and social-communicative competence of preschoolers with general underdevelopment of speech. The author's approach to defining the problem of social-communicative competence of preschoolers with general underdevelopment of speech is highlighted. In the article, we consider the social-communicative competence of preschoolers with general underdevelopment of speech as a set of knowledge, abilities and skills that ensure the effectiveness of the course of socio-communicative processes in society, taking into account the specifics of the course of children's speech disorders, including the influence on the motivational sphere, as well as the rules for regulating social – communicative behavior of a preschooler and means of its correction. There is defined of the system of development of social and communicative competence of preschoolers with general speech underdevelopment.

Key words: social-communicative competence, general speech underdevelopment, preschoolers with GSU.

УДК 376

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/50.1.24>

Курєнкова А.В.,

доктор філософії (PhD)

зі спеціальної освіти

асистент кафедри дошкільної освіти

Криворізького державного

педагогічного університету

Постановка проблеми. Проблема компетентності та її формування стала актуальною в останні роки у зв'язку з введенням у теорію та практику освіти компетентнісного підходу. Інклюзивні процеси, створюють передумови вироблення нових цілей освіти, центром яких стає особистість та її внутрішній світ. У межах даного підходу актуальним виступає формування соціально-комунікативної компетентності як у дітей з нормою, так і у дітей з особливостями розвитку, зокрема мовленнєвими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальне питання соціально-комунікативної компетентності досліджували М. Айзенбарт, П. Горностаї, Л. Лепіхова, О. Максимова, І. Рогальська та ін.

Проблемі формування соціально-комунікативної компетентності осіб з особливостями розвитку присвячені дослідження А. Висоцької, О. Вержиковської, О. Вовченко, І. Гладченко, А. Курєнкової, А. Лапіна, О. Максимової, І. Недозим, М. Супруна та ін. Вивченню особливостей розвитку дітей з ЗНМ присвятили свої роботи Е. Данілавичюте, А. Кравченко І. Мартиненко, Н. Носовець, Л. Трофименко та ін.

Мета статті. Проте у спеціальній літературі не приділено достатньої уваги питанню формування соціально-комунікативної компетентності дошкільників із загальним недорозвитком мовлення, що і стало метою нашої статті.

Виклад основного матеріалу. Одним із основних завдань корекційної роботи є формування та розвиток у дітей комунікативних умінь. Саме комунікативне спілкування – одна з основних умов розвитку дитини, найважливіший фактор формування її особистості, провідний вид людської діяльності, спрямований на пізнання та оцінку самого себе за допомогою інших людей. Важливою складовою соціалізації дитини є комунікативний розвиток поряд із соціально-емоційним, етнокультурним, художньо-творчим розвитком та ін. формують у дитини соціально-комунікативної компетентності.

Психологи визначають комунікативні здібності як індивідуально-психологічні особливості особистості, що забезпечують ефективність її спілкування та сумісність з іншими людьми. У процесі спілкування відбувається усвідомлення духовних та матеріальних цінностей, пізнання природного, предметного та соціального світів, розвиток міжособистісних відносин, становлення емоційної та вольової культури. Уміння спілкуватися забезпечує дитині почуття психологічної захищеності, створює відчуття комфорту, допомагає адаптації у соціумі.

Комунікативні здібності – індивідуально психологічні особливості особистості, які забезпечують ефективну взаємодію та адекватне взаєморозуміння для людей у процесі спілкування чи виконання спільної діяльності [4].

Здатність до спілкування, або комунікативна здібність, ґрунтується на трьох складових, без яких не може існувати:

- мотиваційна («я хочу спілкуватися»);
- когнітивна («я знаю, як спілкуватися»);
- поведінкова («я вмю спілкуватися») [5].

Перша складова комунікативних здібностей – це «область бажання», включає потребу у спілкуванні, яка і визначає бажання дитини вступити в контакт з оточуючими. Без такого бажання

спілкування просто неможливе. Друга складова комунікативних здібностей – «область знання» визначається тим, наскільки дитина має уявлення про норми та правила ефективного спілкування. Це знання формується також під час взаємодії з дорослими, які своїм прикладом показують дитині, як вступити в контакт з іншою людиною, як підтримувати розмову і завершити його, як вирішити конфлікти, що виникають [5].

Вміння використовувати наявні уявлення про ефективне спілкування – третя (поведінкова) складова комунікативних здібностей – здатність спілкуватися «область умінь». Вона включає в себе вміння адресувати повідомлення та повернути до себе увагу співрозмовника, доброзичливість, аргументованість спілкування, вміння зацікавити співрозмовника своєю думкою та прийняти його точку зору, вміння критично ставитися до власної думки, дій, висловлювань, вміння слухати, емоційно співпереживати, а також вирішувати конфліктні ситуації [5]. Тільки за наявності всіх трьох гармонійно розвинених складових можна говорити про наявність у дитини розвинених комунікативних здібностей, зокрема про певний рівень компетентності.

Комунікативна компетентність є складною, багатокомпонентною освітою, яка починає свій розвиток у дошкільному віці. Комунікативну компетентність у дошкільному віці можна як сукупність умінь, визначальних бажання суб'єкта розпочинати контакти з оточуючими; розуміння організувати спілкування, що включає вміння слухати співрозмовника, вміння емоційно співпереживати, виявляти емпатію, вміння вирішувати конфліктні ситуації; вміння користуватися мовою; знання і правил, яким необхідно слідувати під час спілкування з оточуючими [9].

У комунікативній компетентності Н. Носовець виділяє чотири основні компоненти (рис. 1) [5].

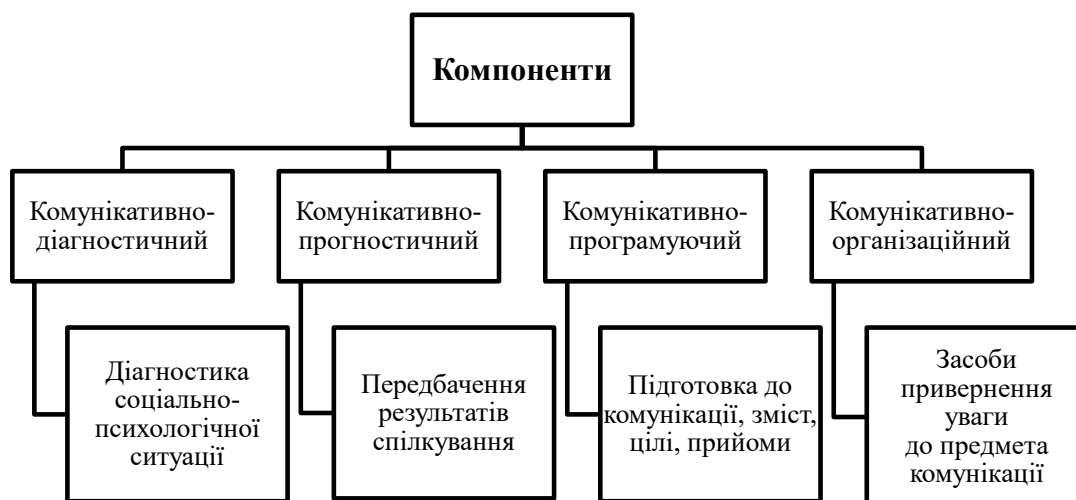

Рис. 1. Компоненти комунікативної компетентності

У своїх дослідженнях І. Брушневської зазначає, що частиною комунікативної компетентності є комунікативні вміння. Серед яких авторка виділяє наступні:

1. Мовленнєві вміння (уміння грамотно і ясно сформулювати свою думку; досягати бажаної комунікативної мети; говорити виразно).

2. Соціально-психологічні вміння (уміння психологічно вірно і відповідно до ситуацій вступати у спілкування; підтримувати спілкування, прогнозувати реакції партнерів на власні акти комунікативних дій).

3. Психологічні вміння (уміння долати психологічні бар'єри у спілкуванні; знімати зайву напругу; адекватно ситуації спілкування вибирати жести, пози, ритм своєї поведінки).

4. Вміння використовувати у спілкуванні норми мовного етикету відповідно до конкретної комунікативної ситуації.

5. Вміння використовувати невербальні засоби спілкування.

6. Вміння спілкуватися у різних організаційно-комунікативних формах політичної діяльності.

7. Вміння взаємодіяти на рівні діалогу – з особистістю чи групою.

Умовами розвитку комунікативної компетентності дошкільнят є:

- соціальна ситуація розвитку;
- потреба у спілкуванні з дорослими і однолітками;
- спільна діяльність (провідна ігрова діяльність);
- навчання (на основі ігрової діяльності) [1].

Дані умови створюють зону найближчого розвитку дитини.

На нашу думку, найбільш важливою компетентністю для дітей із ЗНМ у сучасному світі є соціально-комунікативна. Саме дана компетентність висвітлює успішність взаємодії дітей із ЗНМ з соціумом та у ньому. Проте для дітей з порушеннями мовлення провідною виступає комунікативна складова визначеної компетентності.

На даний момент у психолого-педагогічній науці немає єдиного підходу до розуміння соціально-комунікативної компетентності (СКК) взагалі та СКК дошкільнят з ЗНМ зокрема, оскільки: по-перше, наявні підходи до її вирішення стосуються лише деяких аспектів СКК; по-друге, освоєння та використання різних форм соціально-комунікативної діяльності дошкільнят з ЗНМ, придатних для багатьох ситуацій повсякденного спілкування, до досі не приділяється належної уваги ні в науці, ні в практиці. Отже, сама СКК дошкільнят з ЗНМ у повному обсязі не вивчається. Особливо це стосується вербальних складових комунікативної компетентності.

На нашу думку, соціально-комунікативна компетентність дошкільників із особливостями

психофізичного розвитку – це початкові компетенції (уявлення / знання, вміння, навички) та соціальні якості, що необхідні дітям з порушенням інтелекту для успішної взаємодії у типових соціальних ситуаціях. Дане визначення можна вважати дієвим і для дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення [7].

Порушення мовленнєвої функції може негативно позначитися на розвитку процесу СКК. Таке відхилення у розвитку як загальне недорозвинення мовлення, що супроводжується незрілістю окремих психічних функцій, емоційною нестійкістю, свідчить про наявність стійких порушень комунікативного акта, що, своєю чергою, утрудняє, інколи ж взагалі унеможлиблює розвиток комунікативної компетентності дітей [2].

У дітей з ЗНМ відзначається низький рівень соціально-особистісного розвитку. Для них характерна недостатня ініціативність у спілкуванні, перевагу пасивних ролей, невміння залягоджувати конфлікти, неволодіння адекватними (мовними) способами вираження свого внутрішнього стану. Труднощі спілкування виявляються в несформованості основних форм комунікації, змішуванні ієрархії цілей спілкування, зниженні потреби в ньому, активності. Недостатність вербальних засобів спілкування позбавляє дітей можливості взаємодії, стає на заваді формуванню ігрового процесу [4].

Мовленнєві порушення позначаються характері взаємин дитини з оточуючими, на формуванні її самосвідомості та самооцінки. Потреба дитини з ЗНМ у освоєнні нових соціальних ролей, нових дій, необхідність розвитку в них власних соціальних умінь поєднується у дошкільному віці з її нездатністю опановувати повному обсязі комунікацією, як видом діяльності.

Наслідком цього можуть стати множинні вторинні та третинні порушення, зокрема, обмеження у соціально значущих контактах, замкнутість дітей, надмірна конфліктність, невміння висловити та реалізувати свої потреби, неготовність до навчання у школі, а потім – низька успішність та багато іншого [7]. У зв'язку з вищесказаним нами була мета реалізувати умови, що підвищують ефективність формування комунікації дошкільнят з ЗНМ та формує у них комунікативну компетентність, котра є складовою СКК.

У статті ми розглядаємо соціально-комунікативну компетентність дошкільнят з ЗНМ як сукупність знань, умінь та навичок, що забезпечують ефективність перебігу соціально-комунікативних процесів у соціумі враховуючи специфіку перебігу мовленнєвого порушення дітей, що включають вплив на мотиваційну сферу, а також правила регулювання соціально-комунікативної поведінки дошкільника та засобів її корекції. У структурі СКК дошкільника з ЗНМ можна виділити наступні

компоненти: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-змістовий, діяльнісний та суб'єктний [7].

Перебування дітей у дошкільному освітньому закладі створює сприятливі умови щодо систематичної роботи з розвитку СКК дошкільнят з ЗНМ. Будучи складним, багатофакторним явищем, соціально-комунікативна компетентність дошкільнят з ЗНМ є водночас єдиною, цілісною структурою, яка не може існувати без кожного з компонентів, що до неї входять. Результативність соціально-комунікативної діяльності дошкільнят з ЗНМ забезпечується лише взаємодією всіх вхідних до неї компонентів. Соціально-комунікативна компетентність дітей дошкільного віку з ЗНМ розвивається у часі та просторі, зумовлена соціальними умовами, статево-віковими, індивідуальними особливостями дітей, предметно-практичною діяльністю, організацією навчально-виховної роботи, специфікою простору спілкування. Її виховна цінність залежить від змістовної сторони, моральної спрямованості, широти кола спілкування, оптимальності його структури, різноманітності та гнучкості комунікативних умінь [1].

Зазначимо, що недоліки мовленнєвого розвитку дітей із загальним недорозвиненням мови піддаються корекції та розвитку, але це відбувається більш повільними темпами, ніж розвиток інших комунікативних навиків, таких, як контактність у спілкуванні, ініціативність, доброзичливість, взаємодія, використання невербальних засобів спілкування. Зазначені проблеми у розвитку комунікативної компетентності дітей із загальним недорозвиненням мови спонтанно не долаються. Вони вимагають від педагога дошкільного навчального закладу спеціально організованої роботи з їхньої корекції на основі комплексного та індивідуального підходу через створення оптимального середовища та занурення дитини в спільну діяльність з дорослими та дітьми [1].

І. Мартиненко вважає, що система розвитку соціально-комунікативної компетентності дошкільнят з ЗНМ має включати діагностичний інструментарій (розвитку зв'язного мовлення, формування комунікативних навичок, мотиваційної включеності до мовленнєвого висловлювання, розвитку вербально-логічних компонентів мовної діяльності та довільного регулювання сенсомоторної активності, формування мовної та мовної компетентності дитини); комплексну програму розвитку комунікативної компетентності дошкільнят з ЗНМ (мовленнєвий розвиток, включення дошкільнят з ЗНМ у різні форми ознайомлення з комунікативними навичками; відпрацювання технологій взаємодії у різних ситуаціях комунікації; підвищення самостійності у освоєнні комунікативних навичок, розвиток готовності до комунікації, формування комунікативної культури); а також цілеспрямовану роботу з педагогами та батьками щодо розвитку

комунікативної компетентності дошкільнят з ЗНМ (вивчення сімей дітей з ЗНМ; залучення батьків) до активної участі в заняттях дошкільного закладу, вивчення сімейного досвіду з розвитку комунікативної компетентності дітей, просвітництво батьків у галузі організації комунікативної діяльності дошкільнят, облік психолого-педагогічних рекомендацій, що пред'являються до вихователів дошкільного закладу) [4].

Висновки. Отже, варіативне використання дидактичних матеріалів, моделювання методів та прийомів навчання з метою розвитку комунікативної компетентності дошкільнят з ЗНМ з урахуванням ступеня вираженості мовного порушення, когнітивного стилю сприйняття інформації, когнітивної гнучкості можливо здійснити у процесі роботи тільки при реалізації сукупності психолого-педагогічних умов: розвиток комунікативної компетентності дошкільнят з ЗНМ буде представлено як педагогічну мету; розвиток комунікативної компетентності дошкільнят з ЗНМ організується в умовах спільної діяльності педагога та дитини з урахуванням ступеня мовного порушення та специфіки його прояву; робота системи роботи з розвитку комунікативної компетентності дошкільнят з ЗНМ у педагогічному процесі дошкільного навчального закладу, а також діагностичний інструментарій, здатний забезпечити контроль за розвитком цього процесу з метою його корекції. Подальший розвиток інклюзії у нашій державі вимагає всебічного розвитку дітей з ЗНМ, особливо у сфері побудови успішних соціальних стосунків, що є неможливим без успішної комунікації. Розвиток якої вимагає постійної модернізації шляхів корекції та розвитку у освітньому процесі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Брушневська І. М., Рібцун Ю. В. Комунікативний компонент мовленнєвої діяльності у дітей: діагностичний комплекс : навч.-метод. посіб. для роботи з дітьми із порушеннями мовлення. Запоріжжя : ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2020. 124 с.
2. Данілавичюте Е. А. Діагностика стану сформованості складових мовленнєвої діяльності, що зумовлюють оволодіння навичок читання. Теорія і практика сучасної логопедії. Київ : Актуальна освіта, 2006. Вип. 3. С. 119–136.
3. Касілова Л. С. Корекційно-розвивальна робота з дітьми із загальним недорозвиненням мовлення. Таврійськ. вісн. освіти. 2013. № 3. С. 56–60.
4. Мартиненко І. В. Особливості комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення : монографія. К. : ДІА, 2016. 304 с.
5. Носовець Н. М., Пашко Т. О. Зміст і структура комунікативної компетентності майбутнього вчителя технологій. Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки. 2020. Вип. 8. С. 221–227.

6. Пономарьова К. І. Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови : методичний посібник. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2020. 88 с.

7. Kurienkova A. V. The issue of social competence formation in preschool children with intellectual disabilities in the process of role-playing games of social orientation. *Virtus : Scientific Journal*. 2020. № 41. P. 61–64.